ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ SIEGBERT ALBER της 15ης Ιανουαρίου 1998 *

Α — Εισαγωγή

1. Τα ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν στις παρούσες συνεκδικαζόμενες υποθέσεις τέθηκαν με οκτώ αιτήσεις του βελγικού Cour de cassation για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως. Ζητείται να διευκρινιστεί αν και σε ποιο μέτρο το άρθρο 7 της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως [1], επιτρέπει την προσωρινή διατήρηση διαφορετικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τους άνδρες και τις γυναίκες. Κρίσιμος είναι ιδίως ο ορισμός της έννοιας «ηλικία συνταξιοδοτήσεως», με την οποία συνδέεται ο τρόπος υπολογισμού.

2. Σύμφωνα με την εν λόγω εθνική ρύθμιση η σύνταξη υπολογίζεται διαφορετικά για τους άνδρες και τις γυναίκες βάσει υποτιθέμενης επαγγελματικής δραστηριότητας 45 ή 40 ετών. Έπειτα από πραγματική επαγγελματική δραστηριότητα 40 ετών για τις γυναίκες και 45 ετών για τους άνδρες, οι δικαιούχοι μπορούν να αξιώσουν πλήρη σύνταξη. Αν η διάρκεια της περιόδου επαγγελματικής δραστηριότητας κατά την οποία καταβλήθηκαν εισφορές είναι μικρότερη, το ύψος της συντάξεως υπολογίζεται σε τεσσαρακοστά ή τεσσαρακοστά πέμπτα, ανά έτος επαγγελματικής δραστηριότητας.

3. Στις οκτώ κύριες δίκες υπάρχει αντιπαράθεση μεταξύ αιτούντων σύνταξη ανδρών και του Office national des pensions [2] (στο εξής: ONP). Οι αιτούντες σύνταξη υποστηρίζουν την άποψη ότι η εκάστοτε αξιούμενη από αυτούς σύνταξη πρέπει, λόγω της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως, να υπολογίζεται βάσει υποτιθέμενης πλήρους σταδιοδρομίας υπολογιζομένης σε τεσσαρακοστά, όπως συμβαίνει, δυνάμει του νόμου, για τον υπολογισμό της συντάξεως των γυναικών. Το ONP αντίθετα υποστηρίζει ότι, δεδομένου ότι δεν έχει ακόμη οριστικώς ενοποιηθεί η ηλικία συνταξιοδοτήσεως, ο υπολογισμός της συντάξεως πρέπει, να εξακολουθήσει να γίνεται για τους αιτούντες σύνταξη άνδρες βάσει υποτιθέμενης πλήρους σταδιοδρομίας υπολογιζομένης σε τεσσαρακοστά πέμπτα.

4. Οι διάδικοι των κύριων δικών προσέφυγαν στα εκάστοτε αρμόδια δικαστήρια εργατικών διαφορών [3], τα οποία εξέδωσαν διαφορετικές αποφάσεις επί της ουσίας. Το Arbeidshof te Gent δικαίωσε το ONP, ενώ το Arbeidshof te Antwerpen και το cour du travail de Liège δικαίωσαν τους αιτούντες σύνταξη.

* Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γερμανική.

1 — Οδηγία του Συμβουλίου της 19ης Δεκεμβρίου 1978 (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/003, σ. 160).

2 — Η Rijksdienst voor pensioenen.

3 — Στην υπόθεση C-377/96 το Arbeidshof te Gent, afdeling Brugge· στις υποθέσεις C-378/96, C-379/96, C-380/96 και C-381/96 το Arbeidshof te Antwerpen· στις υποθέσεις C-382/96, C-383/96 και C-384/96 το cour du travail de Liège.

5. Το πρόβλημα που οδήγησε στις αιτήσεις του Cour de cassation για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως ανέκυψε λόγω του νόμου της 20ής Ιουλίου 1990, περί διαφοροποιήσεως της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως των εργαζομένων και προσαρμογής των συντάξεων των εργαζομένων στην εξέλιξη του βιοτικού επιπέδου [4]. Ο νόμος αυτός παρέχει τη δυνατότητα σε όλους τους άνδρες και γυναίκες εργαζομένους να συνταξιοδοτούνται με τη συμπλήρωση του 60ού έτους της ηλικίας τους, με αποτέλεσμα να ανακύψει το επίμαχο ζήτημα, αν με τον τρόπο αυτό εξομοιώθηκε γενικά η ηλικία συνταξιοδοτήσεως.

6. Ο νόμος αυτός, όσον αφορά τον υπολογισμό του ύψους της συντάξεως, διατηρεί τη ρύθμιση του βασιλικού διατάγματος 50 [5], με αποτέλεσμα κατά τον υπολογισμό του ύψους της συντάξεως το κλάσμα που αντιστοιχεί σε ένα ημερολογιακό έτος (επαγγελματικής δραστηριότητας του ενδιαφερομένου) να έχει ως αριθμητή τη μονάδα και ως παρανομαστή τον αριθμό 45 ή 40, αναλόγως του αν πρόκειται για άνδρα ή για γυναίκα.

7. Λόγω της διατηρήσεως αυτού του τρόπου υπολογισμού του ύψους της συντάξεως, το Arbeidshof te Antwerpen υπέβαλε ήδη προδικαστικό ερώτημα προς το Δικαστήριο [6] σχετικά με το αν είναι σύμφωνος προς το άρθρο 4 της οδηγίας 79/7 ο διαφορετικός τρόπος υπολογισμού της συντάξεως μετά την εξομοίωση της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως.

8. Στη σκέψη 13 της αποφάσεως Van Cant το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι:

«Σε περίπτωση που η εθνική ρύθμιση έχει καταργήσει τη διαφορά της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως που υφίστατο μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών — *πραγματικό στοιχείο του οποίου η διαπίστωση εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο* — δεν μπορεί πλέον να γίνει επίκληση του άρθρου 7, παράγραφος 1, στοιχείο α', της προπαρατεθείσας οδηγίας 79/7, προκειμένου να δικαιολογηθεί η διατήρηση μιας διαφοράς ως προς τον τρόπο υπολογισμού της συντάξεως, η οποία απέρρεε από τη διαφορά ως προς την ηλικία συνταξιοδοτήσεως.» [7]

9. Μολονότι το Δικαστήριο χαρακτήρισε το ζήτημα της ενιαίας ηλικίας συνταξιοδοτήσεως ως πραγματικό στοιχείο αποκείμενο στην κρίση του εθνικού δικαστηρίου, κατά τη διατύπωση του διατακτικού δέχθηκε ότι η ηλικία συνταξιοδοτήσεως είχε ήδη, σύμφωνα με τις τότε ισχύουσες διατάξεις, εξομοιωθεί.

10. Το ίδιο δέχεται και ο γενικός εισαγγελέας όταν, στις προτάσεις του, αναφέρει: «Κατά κάποιον τρόπο, ο νέος νόμος καθιερώνει ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών όσον αφορά την ηλικία συνταξιοδοτήσεως, καθορίζοντας μόνο κατώτατο όριο (...)» [8].

4 — *Moniteur belge* της 15ης Αυγούστου 1990.

5 — Βασιλικό διάταγμα της 24ης Οκτωβρίου 1967, *Moniteur belge* της 27ης Οκτωβρίου 1967, σ. 11258.

6 — Βλ. απόφαση της 1ης Ιουλίου 1993 στην υπόθεση C-154/92, Van Cant (Συλλογή 1993, σ. I-3811).

7 — Προπαρατεθείσα απόφαση Van Cant (υποσημείωση 6)· η υπογράμμιση δική μου.

8 — Βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Darmon της 25ης Μαΐου 1993, στην υπόθεση Van Cant (Συλλογή 1993, σ. I-3821, σημείο 9).

11. Η εκ μέρους του Δικαστηρίου μνεία της αρμοδιότητας του εθνικού δικαστή να διαπιστώσει την κατάργηση της διαφορετικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τις γυναίκες και τους άνδρες εργαζομένους, ως πραγματικό προκαταρκτικό ζήτημα, βρίσκεται κατά κάποιον τρόπο σε αντίθεση με το διατακτικό της αποφάσεως, στο οποίο δεν επαναλαμβάνεται η επιφύλαξη αυτή. Αυτή η ανακολουθία οδήγησε σε μη ενιαία νομολογία στο Βέλγιο. Ακριβώς επειδή δεν υπήρχε ομοφωνία ως προς το αν καταργήθηκε πράγματι η διαφορετική ηλικία συνταξιοδοτήσεως για τις γυναίκες και τους άνδρες εργαζομένους, προέκυψαν διαφορές ως προς τον τρόπο υπολογισμού των συντάξεων. Των διαφορών που ανέκυψαν επελήφθη το αιτούν δικαστήριο.

12. Ενόσω οι διαφορές των κύριων δικών ήταν ήδη εκκρεμείς ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ο Βέλγος νομοθέτης εξέδωσε τον νόμο της 19ης Ιουνίου 1996 [9] περί ερμηνείας του νόμου της 20ής Ιουλίου 1990. Το άρθρο 2 του νόμου αυτού ορίζει:

«Για την εφαρμογή των άρθρων 2, παράγραφοι 1, 2 και 3, και 3, παράγραφοι 1, 2, 3, 5, 6 και 7, του νόμου της 20ής Ιουλίου 1990, περί διαφοροποιήσεως της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως των μισθωτών και προσαρμογής των συντάξεων των μισθωτών προς την εξέλιξη του βιοτικού επιπέδου, ως "σύνταξη λόγω συμπληρώσεως συντάξιμου χρόνου" νοείται το εισόδημα αναπληρώσεως που χορηγείται στον δικαιούχο, ο οποίος λογίζεται ως καταστάς ανίκανος προς εργασία λόγω γήρατος, ανικανότητα η οποία θεωρείται ότι επέρχεται στο 65ο έτος της ηλικίας για τους άνδρες και στο 60ό έτος της ηλικίας για τις γυναίκες δικαιούχους.»

13. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται κατά πόσον ο ορισμός αυτός και οι εξ αυτού απορρέουσες συνέπειες για τον υπολογισμό της συντάξεως γήρατος καλύπτονται από την εξαιρετική διάταξη του άρθρου 7 της οδηγίας 79/7 και είναι επομένως σύμφωνες προς το άρθρο 4 της οδηγίας αυτής.

14. Σύμφωνα με το άρθρο 4, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7 η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως συνεπάγεται «την απουσία κάθε διακρίσεως που βασίζεται στο φύλο, είτε άμεσα είτε έμμεσα, (...) και ιδιαίτερα όσον αφορά:

— (...)

— (...)

— τον υπολογισμό των παροχών (...)».

9 — *Moniteur belge* της 20ής Ιουλίου 1996, σ. 19579.

15. Το άρθρο 7 της οδηγίας επιτρέπει εξαιρέσεις από την αρχή αυτή. Η κρίσιμη στην παρούσα περίπτωση εξαίρεση είναι, σύμφωνα με το άρθρο 7, παράγραφος 1, στοιχείο α', διατυπωμένη ως εξής:

«1. Η παρούσα οδηγία δεν θίγει την ευχέρεια που έχουν τα κράτη μέλη να αποκλείουν από το πεδίο εφαρμογής της:

α) τον καθορισμό της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τη χορήγηση συντάξεων γήρατος και συντάξεων εν γένει και τις συνέπειες που είναι δυνατό να προκύψουν για άλλες παροχές».

16. Το αιτούν δικαστήριο, στις οκτώ αιτήσεις για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, διατυπώνει πανομοιότυπα ερωτήματα με το ακόλουθο περιεχόμενο, στα οποία ζητεί την απάντηση του Δικαστηρίου:

«1) Έχει το άρθρο 7 της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, την έννοια ότι επιτρέπει στα κράτη μέλη να καθορίζουν διαφορετική, αναλόγως του φύλου, ηλικία κατά την οποία οι άνδρες και οι γυναίκες θεωρούνται ότι καθίστανται ανίκανοι προς εργασία, λόγω γήρατος, ενόψει της αποκτήσεως του δικαιώματος συντάξεως λόγω συμπληρώσεως συντάξιμου χρόνου μισθωτών εργαζομένων και, κατά συνέπεια, να υπολογίζουν τις συντάξεις κατά διαφορετικό τρόπο όπως περιγράφεται στην παρούσα υπόθεση;

2) Έχει το άρθρο αυτό την έννοια ότι δεν επιτρέπει στους άνδρες και στις γυναίκες οι οποίοι λογίζονται ανίκανοι προς εργασία λόγω γήρατος από το 65ο και από το 60ό έτος της ηλικίας, αντιστοίχως, και χάνουν από την ηλικία αυτή τα οικεία δικαιώματα για παροχές κοινωνικής ασφαλίσεως, όπως είναι τα επιδόματα ανεργίας, να προβάλλουν απόλυτο δικαίωμα συνταξιοδοτήσεως από το 60ό έτος της ηλικίας, της συντάξεως υπολογιζομένης κατά διαφορετικό τρόπο για τους άνδρες και για τις γυναίκες;

3) Τι σημαίνει η φράση "ηλικία συνταξιοδοτήσεως για τη χορήγηση συντάξεων εν γένει" (στη γαλλική: l'âge de la retraite· στην αγγλική: pensionable age), που χρησιμοποιείται στο άρθρο 7 της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978; την ηλικία από την οποία αποκτάται το δικαίωμα συντάξεως ή την ηλικία κατά την οποία ο μισθωτός λογίζεται ότι καθίσταται ανίκανος προς εργασία λόγω γήρατος, σύμφωνα με τα κριτήρια της εθνικής ρυθμίσεως και λαμβάνει εισόδημα αναπληρώσεως το οποίο αποκλείει άλλες παροχές κοινωνικής ασφαλίσεως που ανταποκρίνονται στον ίδιο χαρακτηρισμό;

Μπορεί να ερμηνευθεί αυτός ο όρος ως καλύπτων αμφότερους τους προαναφερθέντες ορισμούς;»

17. Στη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου έλαβαν μέρος, από τους διαδίκους

των κύριων δικών, ο ΟΝΡ και ο αναιρεσίβλητος της υποθέσεως C-380/96, καθώς και η Βελγική Κυβέρνηση και η Επιτροπή. Στη συνέχεια θα επανέλθω στα επιχειρήματα όσων έλαβαν μέρος στη διαδικασία.

Β — Η γνώμη μου επί της υποθέσεως

18. Ο αναιρεσίβλητος της υποθέσεως C-380/96, που συμμετέσχε στην έγγραφη διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου, υποστηρίζει ότι ο Βέλγος νομοθέτης, με τον νόμο της 20ής Ιουλίου 1990, έδωσε στους άνδρες και τις γυναίκες την ίδια δυνατότητα να συνταξιοδοτούνται στην ηλικία των 60 ετών. Δεν υπάρχουν διαφορετικές προϋποθέσεις αναλόγως του φύλου του δικαιούχου. Ο χρόνος μετά τη συμπλήρωση του οποίου οι άνδρες και οι γυναίκες μπορούν να προβάλλουν ανεπιφύλακτο δικαίωμα συνταξιοδοτήσεως είναι ο ίδιος. Δεν υπάρχει επομένως περιθώριο για διαφορετικό τρόπο υπολογισμού του ύψους της συντάξεως.

19. Οι λοιποί μετασχόντες στη διαδικασία, ο ΟΝΡ, η Βελγική Κυβέρνηση και η Επιτροπή, έχουν διαφορετική γνώμη. Υποστηρίζουν κατ' ουσίαν την ίδια άποψη, η οποία συνοψίζεται στο ότι ο Βέλγος νομοθέτης, με τον νόμο της 20ής Ιουλίου 1990, αν και διαφοροποίησε τον χρόνο συνταξιοδοτήσεως, στην πραγματικότητα δεν εξομοίωσε ακόμη την ηλικία συνταξιοδοτήσεως για τους άνδρες και τις γυναίκες. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται από τον ερμηνευτικό νόμο που εκδόθηκε το 1996. Ο Βέλγος νομοθέτης μπορεί επομένως να συνεχίσει να επικαλείται την εξαιρετική διάταξη του άρθρου 7, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας 79/7. Κατά συνέπεια και ο διαφορετικός, αναλόγως του φύλου, τρόπος υπολογισμού της συντάξεως είναι δικαιολογημένος.

20. Είναι αναμφίβολο ότι η βελγική ρύθμιση περί συντάξεων προέβλεπε, βάσει του βασιλικού διατάγματος 50 της 24ης Οκτωβρίου 1967, διαφορετική ηλικία συνταξιοδοτήσεως για τους άνδρες και τις γυναίκες. Σύμφωνα με το διάταγμα αυτό η ηλικία συνταξιοδοτήσεως για τους άνδρες ήταν το 65ο έτος και για τις γυναίκες το 60ό έτος. Βάσει αυτής της ρυθμίσεως ελήφθη ως βάση ότι οι άνδρες συμπληρώνουν πλήρη επαγγελματική σταδιοδρομία έπειτα από 45 έτη και οι γυναίκες έπειτα από 40 έτη. Αυτές οι παράμετροι καθόριζαν τον υπολογισμό του ύψους της συντάξεως, με αποτέλεσμα τα έτη κατά τα οποία οι άνδρες κατέβαλαν πράγματι υποχρεωτικές εισφορές να υπολογίζονται σε τεσσαρακοστά πέμπτα, ενώ τα έτη επαγγελματικής δραστηριότητας των γυναικών, κατά τα οποία υπήρχε υποχρέωση καταβολής εισφορών, να υπολογίζονται σε τεσσαρακοστά. Με τον τρόπο αυτό, η ίδια διάρκεια επαγγελματικής δραστηριότητας, κατά την οποία καταβλήθηκαν εισφορές, μπορούσε, εφόσον οι άλλες προϋποθέσεις ήταν ίδιες, να συνεπάγεται στην περίπτωση μιας γυναίκας υψηλότερη σύνταξη απ' ό,τι στην περίπτωση ενός άνδρα.

21. Αυτό το ανελαστικό σύστημα διαφορετικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως αναλόγως του φύλου τροποποιήθηκε με τον νόμο της 20ής Ιουλίου 1990. Βάσει του νόμου αυτού ορθά το Δικαστήριο, στην υπόθεση Van Cant, έκρινε ότι η αρχή της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών απαγορεύει τη διατήρηση σε ισχύ διαφορετικού τρόπου υπολογισμού της συντάξεως, αναλόγως του

φύλου, εφόσον οι άνδρες και γυναίκες εργαζόμενοι μπορούν να συνταξιοδοτούνται από της συμπληρώσεως της ίδιας ηλικίας [10].

Κατά συνέπεια, όταν η ηλικία συνταξιοδοτήσεως είναι η ίδια πρέπει να είναι ίδιος και ο τρόπος υπολογισμού της συντάξεως· συνεπώς, δεν επιτρέπονται πλέον διαφορές στο ύψος της συντάξεως οφειλόμενες σε διαφορετικό τρόπο υπολογισμού, έστω και αν (από οικονομικής απόψεως) είναι πολύ λιγότερο σημαντικές απ' ό,τι οι διαφορές του ύψους της συντάξεως που οφείλονται στη διατήρηση διαφορετικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως, πράγμα που επιτρέπεται ακόμη προσωρινώς, σύμφωνα με το άρθρο 7 της οδηγίας.

Έτσι ο γενικός εισαγγελέας στην υπόθεση Van Cant τονίζει: «Και οπωσδήποτε θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι είναι παράδοξο, αν όχι παράλογο, να αμφισβητείται η νομοθετική πρόοδος, ενώ η οδηγία επέτρεπε τη διατήρηση σοβαρότατων διακρίσεων, εφόσον θα μπορούσαν να καλύπτονται από την παρέκκλιση που προβλέπει το άρθρο 7» [11].

Πρέπει να ερευνηθεί ο σκοπός και η φύση του νόμου της 20ής Ιουλίου 1990 υπό το πρίσμα του ερμηνευτικού νόμου της 19ης Ιουνίου 1996, για να μπορέσει να κριθεί η συμφωνία του νόμου αυτού προς το κοινοτικό δίκαιο.

22. Από τυπική άποψη ως αφετηρία πρέπει να ληφθεί η διαφοροποίηση της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως, όπως προκύπτει ήδη από τον τίτλο του νόμου του 1990 [12]. Η διαφοροποίηση αυτή συνεπάγεται, κατά το άρθρο 2, παράγραφος 1, του νόμου, ότι τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες μπορούν να συνταξιοδοτούνται από την πρώτη ημέρα του μήνα ο οποίος έπεται αυτού κατά τον οποίο υπέβαλαν τη σχετική αίτηση, το νωρίτερο δε από την πρώτη ημέρα του μήνα ο οποίος έπεται αυτού κατά τον οποίο συμπλήρωσαν το 60ό έτος της ηλικίας τους.

23. Τίθεται επομένως το ερώτημα αν, με αυτή τη φαινομενικά ενιαία ρύθμιση, ενοποιήθηκε και ουσιαστικά η ηλικία συνταξιοδοτήσεως στο 60ό έτος. Πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη ότι ο τρόπος υπολογισμού της εκάστοτε αιτουμένης συντάξεως εξακολουθεί, κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, στοιχείο b, σύμφωνα με το βασιλικό διάταγμα 50, να είναι διαφορετικός για τους άνδρες και τις γυναίκες, βάσει επαγγελματικής σταδιοδρομίας υπολογιζόμενης σε τεσσαρακοστά ή σε τεσσαρακοστά πέμπτα.

24. Η καινοτομία σε σχέση με την προϊσχύσασα ρύθμιση συνίσταται για τους άνδρες στο γεγονός ότι αυτοί — όπως ήδη και προηγουμένως — μπορούν να ζητούν πρόωρη συνταξιοδότηση χωρίς μείωση 5 % του καταβλητέου ποσού της συντάξεως για κάθε έτος πρόωρης συνταξιοδοτήσεως. Οι ενδεχόμενες απώλειες λόγω πρόωρης συνταξιοδοτήσεως είναι, επομένως, βάσει του νόμου του 1990, σημαντικά μικρότερες απ'

10 — Απόφαση προαναφερθείσα στην υποσημείωση 26.

11 — Προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Darmon στην υπόθεση Van Cant (όπ.π., υποσημείωση 6), σημείο 23.

12 — Νόμος περί διαφοροποιήσεως της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως των μισθωτών εργαζομένων και προσαρμογής των συντάξεων των εργαζομένων στην εξέλιξη του γενικού βιοτικού επιπέδου.

ό,τι σύμφωνα με την προϊσχύσασα ρύθμιση [13].

25. Η καινοτομία για τις γυναίκες συνίσταται, βάσει του νόμου του 1990, στο γεγονός ότι αυτές, εφόσον στην ηλικία των 60 ετών εξακολουθούν να συμμετέχουν ενεργά στην επαγγελματική ζωή, μπορούν να εξακολουθήσουν την επαγγελματική τους δραστηριότητα και έτσι, εν όψει της μελλοντικής συνταξιοδοτήσεώς τους μπορούν να συμπληρώνουν περιόδους θεμελιώνουσες συνταξιοδοτικά δικαιώματα. Στην περίπτωση που μια γυναίκα στην ηλικία αυτή δεν εργάζεται πλέον και ενδεχομένως λαμβάνει παροχές αναπληρώσεως από άλλους κλάδους της κοινωνικής ασφαλίσεως [14], πρέπει αναγκαστικά να γίνει δεκτό ότι έχει συμπληρώσει τη νόμιμη ηλικία συνταξιοδοτήσεως και επομένως μπορεί να λαμβάνει μόνο σύνταξη λόγω συμπληρώσεως συντάξιμου χρόνου.

26. Οι οικονομικές συνέπειες που συνδέονται με τις διάφορες δυνατότητες συνταξιοδοτήσεως καθιστούν σαφές ότι δεν είναι δυνατό να λάβει χώρα ενοποίηση της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τους άνδρες και τις γυναίκες χωρίς ανατροπή της υπάρχουσας οικονομικής ισορροπίας. Αυτή η προϋπόθεση για την ενοποίηση της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως αναγνωρίζεται από την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου [15]. Είναι αναμφίβολο ότι ο Βέλγος νομοθέτης, εκδίδοντας το νόμο της 20ής Ιουλίου 1990, δεν είχε την πρόθεση να επιφέρει τόσο εκτεταμένες αλλαγές.

27. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι και μετά τον νόμο της 20ής Ιουλίου 1990 εξακολουθούν να υφίστανται διαφορές μεταξύ των ανδρών και των γυναικών όσον αφορά τις δυνατότητες συνταξιοδοτήσεως καθώς και τον εκάστοτε τρόπο υπολογισμού των συνταξιοδοτικών παροχών. Σημασία έχει επομένως η έννοια του όρου «ηλικία συνταξιοδοτήσεως» — την διευκρίνιση της οποίας ζητεί ρητώς το αιτούν δικαστήριο με το τρίτο ερώτημα —, για να μπορέσει να κριθεί, αν μετά την έκδοση του νόμου του 1990, η ηλικία συνταξιοδοτήσεως πρέπει να θεωρείται ως ενιαία ή, όπως και προηγουμένως, ως διαφορετική.

28. Ως ηλικία συνταξιοδοτήσεως θα μπορούσε να θεωρηθεί ο χρόνος από της συμπληρώσεως του οποίου υφίσταται η αφηρημένη δυνατότητα λήψεως συντάξεως λόγω συμπληρώσεως συντάξιμου χρόνου. Υπό την ευρεία αυτή έννοια, ως ηλικία συνταξιοδοτήσεως δύσκολα θα μπορούσε να καθοριστεί συγκεκριμένη ηλικία, όταν π.χ. υπάρχει δυνατότητα επικλήσεως διατάξεων που προβλέπουν πρόωρη συνταξιοδότηση. Στην περίπτωση αυτή ο όρος «ηλικία συνταξιοδοτήσεως» είναι τόσο μεταβλητού περιεχομένου, όπως ποικίλες είναι στην προκειμένη περίπτωση και οι δυνατότητες συνταξιοδοτήσεως σύμφωνα με τον νόμο της 20ής Ιουλίου 1990.

29. Η ανάλυση αυτή προσκρούει στις ακόλουθες σκέψεις. Καταρχάς πρέπει να γίνει δεκτό ότι μία τέτοια ευρεία έννοια του όρου «ηλικία συνταξιοδοτήσεως» θα δημιουργούσε σημαντική ανασφάλεια δικαίου. Για τον λόγο αυτό η νόμιμη ηλικία συνταξιοδοτήσεως καθορίζεται συνήθως νομοθετικά, όπως έπραξε ο Βέλγος νομοθέτης με τον ερμηνευτικό νόμο του 1996. Το ερώτημα επομένως μπορεί να είναι μόνον κατά πόσον αυτός ο νομοθετικός καθορισμός είναι σύμφωνος με την κοινοτική έννοια του όρου «ηλικία συνταξιοδο-

13 — Στην περίπτωση που ένας άνδρας ζητήσει τη συνταξιοδότησή του στην ηλικία των 60 ετών, η σύνταξή του θα μπορούσε το πολύ να μειωθεί κατά 5/45 σε σχέση με την πλήρη σύνταξη, ενώ σύμφωνα με την προϊσχύσασα ρύθμιση είχε απώλειες ίσες με πέντε φορές 5 %.

14 — Για παράδειγμα παροχές λόγω ασθενείας, αναπηρίας ή ανεργίας.

15 — Απόφαση της 7ης Ιουλίου 1992, C-9/91, Equal Opportunities Commission (Συλλογή 1992, σ. I-4297, σκέψη 15)· απόφαση της 30ής Μαρτίου 1993, C-328/91, Thomas κ.λπ. (Συλλογή 1993, σ. I-1247, σκέψεις 9 και 12)· απόφαση της 11ης Αυγούστου 1995, C-92/94, Graham κ.λπ. (Συλλογή 1995, σ. I-2521, σκέψη 12)· απόφαση της 19ης Οκτωβρίου 1995, C-137/94, Richardson (Συλλογή 1995, σ. I-3407, σκέψη 19).

τήσεως», όπως η έννοια αυτή χρησιμοποιείται στην οδηγία 79/7.

30. Το Δικαστήριο είχε ήδη την ευκαιρία να λάβει θέση σχετικά με την έννοια «ηλικία συνταξιοδοτήσεως», στο πλαίσιο της ερμηνείας του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7. Στην απόφαση Equal Opportunities Commission [16] το Δικαστήριο τόνισε ότι η εξαιρετική διάταξη, που αναφέρεται στον «καθορισμό της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τη χορήγηση συντάξεως γήρατος και συντάξεων εν γένει» είναι βέβαιον ότι αφορά «το χρονικό σημείο από το οποίο μπορούν να καταβάλλονται συντάξεις» [17]. Σε άλλο σημείο στην ίδια απόφαση αναφέρεται: «Επομένως, μια ερμηνεία του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας με την οποία θα περιοριζόταν η έκταση της παρεκκλίσεως, που μνημονεύεται στο σημείο α', όσον αφορά τη δυνατότητα που έχουν τα κράτη μέλη να προβλέπουν ότι *το δικαίωμα συνταξιοδοτήσεως δεν κτάται κατά το ίδιο χρονικό σημείο για τους άνδρες και για τις γυναίκες* και δεν υφίστατο τις σχετικές με τις περιόδους καταβολής εισφορών διακρίσεις, θα είχε ως συνέπεια τη χρηματοοικονομική αστάθεια των συστημάτων συνταξιοδοτήσεως» [18].

31. Έστω και αν το προαναφερθέν απόσπασμα αφορά άλλο αντικείμενο, πρέπει, για την παρούσα περίπτωση, να γίνει δεκτό ότι η «ηλικία συνταξιοδοτήσεως» κατά την έννοια της διατάξεως είναι το χρονικό σημείο κατά το οποίο γεννάται η αξίωση για σύνταξη.

32. Ορθά η Επιτροπή επεσήμανε ότι ο εθνικός νομοθέτης είναι ελεύθερος να καθορίσει ότι καταρχήν πρόκειται για τη γένεση αξιώσεως για *πλήρη* σύνταξη. Αποκλείονται, συνεπώς, εκείνα τα κριτήρια ορισμού της έννοιας «ηλικία συνταξιοδοτήσεως» που συνιστούν παράγοντα αβεβαιότητας κατά τον καθορισμό συγκεκριμένου χρονικού σημείου.

33. Με συνδυασμό των κριτηρίων αυτών, η «ηλικία συνταξιοδοτήσεως» κατά την έννοια της διατάξεως νοείται ως το χρονικό σημείο κατά το οποίο, εφόσον πληρούνται οι λοιπές ουσιαστικές προϋποθέσεις, γεννάται καταρχήν αξίωση για πλήρη σύνταξη γήρατος. Αυτός ο τρόπος θεωρήσεως των πραγμάτων επιτρέπει τις εξαιρέσεις που προβλέπουν οι διάφορες νομοθετικές ρυθμίσεις, όπως για παράδειγμα είναι η ρύθμιση για την πρόωρη σύνταξη ή η δυνατότητα να εξακολουθήσει κανείς την επαγγελματική δραστηριότητα μετά τη συμπλήρωση της συγκεκριμένης ηλικίας, χωρίς να θίγεται ο καθορισμός μιας κανονικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως.

34. Σ' αυτό το κοινοτικού δικαίου πλαίσιο εντάσσεται η εν λόγω νέα βελγική ρύθμιση, όπως διαμορφώθηκε με τον ερμηνευτικό νόμο της 19ης Ιουνίου 1996. Το άρθρο 2 του νόμου αυτού δέχεται ως αφετηρία ότι ο δικαιούχος σ' ένα συγκεκριμένο χρονικό σημείο δεν είναι πλέον ικανός προς εργασία λόγω γήρατος. Για τον λόγο αυτό του χορηγείται «σύνταξη γήρατος» ως εισόδημα αναπληρώσεως. Το χρονικό αυτό σημείο καθορίζεται, κατά πλάσμα δικαίου, διαφορετικά για τους άνδρες και τις γυναίκες δικαιούχους, στο 65ο και στο 60ό έτος της ηλικίας τους αντιστοίχως, χρησιμοποιουμένης ως βάσεως υπολογισμού μιας πλήρους σταδιοδρομίας 40 ή 45 ετών αντιστοίχως.

16 — Απόφαση προαναφερθείσα στην υποσημείωση 15.

17 — Βλ. απόφαση Equal Opportunities Commission (όπ.π., υποσημείωση 15), σκέψη 13.

18 — Βλ. απόφαση Equal Opportunities Commission (όπ.π., υποσημείωση 15), σκέψη 17· η υπογράμμιση δική μου.

35. Στο μέτρο που αυτή η έννοια της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως παραμένει εντός των ορίων της εννοίας που χρησιμοποιείται στο άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας, ο καθορισμός σε εθνικό επίπεδο της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως δεν μπορεί να αμφισβητηθεί από απόψεως κοινοτικού δικαίου.

36. Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να γίνει δεκτό ότι και μετά την έκδοση του νόμου της 20ής Ιουλίου 1990 διατηρήθηκε η διαφορετική ηλικία συνταξιοδοτήσεως για τους άνδρες και τις γυναίκες, πράγμα που διευκρινίστηκε και επιβεβαιώθηκε με τον νόμο της 19ης Ιουνίου 1996.

37. Από αυτή τη διαπίστωση ανακύπτει ένα περαιτέρω ζήτημα κοινοτικού δικαίου, το οποίο αφορά το κατά πόσον η εκ των προτέρων δικαιολογημένη, σύμφωνα με το άρθρο 7, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας, διατήρηση της διαφορετικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως με τις εξ αυτής απορρέουσες συνέπειες για τον τρόπο υπολογισμού των συντάξεων μπορεί να συνεχιστεί και μετά τη μεταβολή της αρχικής εννόμου καταστάσεως για τους άνδρες και τις γυναίκες.

38. Από τον τίτλο, την πρώτη αιτιολογική σκέψη καθώς και τις ουσιαστικές διατάξεις της οδηγίας προκύπτει ότι σκοπείται η *προοδευτική* εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως. Ιδίως από το άρθρο 7, παράγραφος 2 [19], και από το άρθρο 8, παράγραφος 2, δεύτερο εδάφιο [20], προκύπτει ότι οι λόγοι για τις εξαιρετικές ρυθμίσεις του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας μπορεί να εξακολουθούν να υφίστανται, οι εξαιρέσεις όμως δεν πρέπει να εξακολουθήσουν να ισχύουν χωρίς έλεγχο.

39. Το Δικαστήριο, στην απόφαση Bramhill [21], έλαβε ήδη θέση σχετικά με τις δυνατότητες και τα όρια εντός των οποίων τα κράτη μέλη μπορούν να εξακολουθήσουν να επικαλούνται τις εξαιρετικές διατάξεις του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7. Στη σκέψη 21 της αποφάσεως αυτής τονίζει: «Θα ήταν, επομένως, ασυμβίβαστη προς τον σκοπό αυτό και θα έθετε ενδεχομένως σε κίνδυνο την εφαρμογή της προαναφερόμενης αρχής η ερμηνεία (...) η οποία θα είχε τελικά ως αποτέλεσμα ότι ένα κράτος μέλος δεν θα μπορούσε πλέον να στηρίζεται στην παρέκκλιση του άρθρου 7, παράγραφος 1, στοιχείο δ', (...) στην περίπτωση που θα ελάμβανε μέτρο, (...) το οποίο συνεπάγεται τον περιορισμό της εκτάσεως μιας άνισης μεταχειρίσεως που βασίζεται στο φύλο» [22].

40. Και ο γενικός εισαγγελέας στην υπόθεση αυτή υπογράμμισε ότι μία θεώρηση που έχει ως αποτέλεσμα να εμποδίζει οποιαδήποτε πρόοδο αντιβαίνει προς τον σκοπό της προοδευτικής επιτεύξεως της εξισώσεως και, κατά πάσα πιθανότητα, καταλήγει στην παγίωση του status quo [23].

19 — Η διάταξη έχει ως εξής: «Τα κράτη μέλη προβαίνουν περιοδικά στην εξέταση των θεμάτων που εξαιρούνται κατά την παράγραφο 1, προκειμένου να εξακριβώσουν αν δικαιολογείται, λαμβανομένης υπόψη της κοινωνικής εξελίξεως, η διατήρηση των εν λόγω εξαιρέσεων.»

20 — Η διάταξη έχει ως εξής: «Ενημερώνουν την Επιτροπή για τους λόγους που δικαιολογούν την ενδεχόμενη διατήρηση των υφισταμένων διατάξεων στα θέματα που προβλέπονται στο άρθρο 7, παράγραφος 1, και για τις δυνατότητες μεταγενέστερης αναθεωρήσεώς τους.»

21 — Απόφαση της 7ης Ιουλίου 1994, C-420/92 (Συλλογή 1994, σ. I-3191).

22 — Βλ. απόφαση Bramhill (όπ.π., υποσημείωση 21), σκέψη 21.

23 — Βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα Lenz, που ανιπτύχθηκαν στις 14 Απριλίου 1994 στην υπόθεση Bramhill (Συλλογή 1994, σ. I-3191, I-3200, σημείο 28).

41. Η εν λόγω βελγική νομοθετική ρύθμιση επιδιώκει, όπως επισημαίνει το αιτούν δικαστήριο στηριζόμενο στις προπαρασκευαστικές εργασίες του νόμου της 20ής Ιουλίου 1990, δύο σκοπούς: αφενός ένα σκοπό που αφορά την πολιτική της αγοράς εργασίας, ως μέτρο για την προώθηση της απασχολήσεως. Αφετέρου — και αυτό τονίζεται ιδιαίτερα — ο Βέλγος νομοθέτης επεδίωκε να κάνει ένα βήμα για την καταπολέμηση της άνισης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών. Κατά συνέπεια όχι μόνον οι άνδρες μπορούσαν, ήδη, βάσει του νόμου του 1990, να συνταξιοδοτηθούν στην ηλικία των 60 ετών, χωρίς να πρέπει να υποστούν μείωση 5 % για κάθε έτος πρόωρης συνταξιοδοτήσεως πριν από τη συμπλήρωση του 65ου έτους της ηλικίας τους, αλλά και οι εργαζόμενες γυναίκες μπορούσαν να συνεχίσουν να εργάζονται μετά τη συμπλήρωση του 60ού έτους της ηλικίας τους θεμελιώνοντας συνταξιοδοτικά δικαιώματα.

42. Ο νόμος της 20ής Ιουλίου 1990 αποτελεί συνεπώς πράγματι *ένα βήμα* προς την κατεύθυνση της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών στον τομέα του συνταξιοδοτικού δικαίου. Για λόγους πληρότητας πρέπει να επισημανθεί ότι εν τω μεταξύ επιχειρήθηκαν *και άλλα βήματα* νομοθετικής φύσεως στη βελγική έννομη τάξη. Η Βελγική Κυβέρνηση περιέγραψε την περαιτέρω εξέλιξη. Ο νόμος πλαίσιο της 26ης Ιουλίου 1996 [24] έθεσε τις βάσεις για περαιτέρω νεωτερισμούς. Για την εκτέλεση του νόμου εκδόθηκε το βασιλικό διάταγμα της 23ης Δεκεμβρίου 1996 [25], που προβλέπει ότι από 1ης Ιουλίου 1997 η ηλικία συνταξιοδοτήσεως των γυναικών θα φθάσει σταδιακά, εντός μεταβατικής περιόδου δεκατριών ετών, στο 65ο έτος της ηλικίας. Αυτή η προοδευτική προσαρμογή συνοδεύεται από την αλλαγή της βάσεως υπολογισμού, ο οποίος πραγματοποιείται πλέον σε τεσσαρακοστά πέμπτα αντί για τεσσαρακοστά. Με τον τρόπο αυτό κατά το έτος 2009 θα έχει επιτευχθεί ενιαία ηλικία συνταξιοδοτήσεως για τους άνδρες και τις γυναίκες, καθοριζόμενη στο 65ο έτος της ηλικίας. Εκτός αυτού το βασιλικό διάταγμα ρυθμίζει τις αντίστοιχες προσαρμογές σε άλλους κλάδους της κοινωνικής ασφαλίσεως.

43. Ο νόμος της 20ής Ιουλίου 1990 εντάσσεται επομένως στην εξέλιξη που οδηγεί από τη διαφορετική ηλικία συνταξιοδοτήσεως για τους άνδρες και τις γυναίκες μέσω της σταδιακής προσαρμογής στην τελική εξομοίωση της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως. Όσο διαρκεί η διαδικασία αυτή ο εθνικός νομοθέτης μπορεί να εξακολουθεί να επικαλείται την εξαιρετική διάταξη του άρθρου 7, παράγραφος 1, της οδηγίας 79/7 για να δικαιολογήσει τη διαφορετική ηλικία συνταξιοδοτήσεως.

44. Η διατήρηση της διαφορετικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως συνεπάγεται διαφορετικό τρόπο υπολογισμού των συνταξιοδοτικών παροχών. Βεβαίως, στην εξαιρετική διάταξη του άρθρου 7, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας γίνεται ρητώς λόγος μόνον για τον καθορισμό της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως αφενός και για τις συνέπειες που είναι δυνατό να προκύψουν για *άλλες παροχές* αφετέρου. Εντούτοις, ο διαφορετικός τρόπος υπολογισμού αποτελεί συνέπεια που συνδέεται αναγκαστικά με τον καθορισμό της ηλικίας συνταξιοδοτήσεως.

45. Σύμφωνα με τις διαπιστώσεις της αποφάσεως επί της υποθέσεως Equal Opportunities Commission [26] πρέπει να γίνει δεκτό ότι η διατήρηση διαφορετικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως για τους άνδρες και τις γυναίκες δεν μπορεί να συνεχίζεται χωρίς

24 — *Moniteur belge* της 1ης Αυγούστου 1996.

25 — *Moniteur belge* της 17ης Ιανουαρίου 1997.

26 — Βλ. απόφαση προαναφερθείσα στην υποσημείωση 15.

τροποποίηση της υφιστάμενης χρηματοοικονομικής ισορροπίας, εάν δεν διατηρηθεί επίσης και η άνιση μεταχείριση όσον αφορά τον υπολογισμό της παροχής [27], στο μέτρο που ο τρόπος υπολογισμού των συντάξεων στην παρούσα περίπτωση αποτελεί συνάρτηση των περιόδων καταβολής εισφορών. Πρέπει συνεπώς να γίνει δεκτό ότι η σύμφωνη προς την οδηγία 79/7 προσωρινή διατήρηση της διαφορετικής ηλικίας συνταξιοδοτήσεως ανδρών και γυναικών δικαιολογεί και τον διαφορετικό τρόπο υπολογισμού των συντάξεων.

Γ — Συμπέρασμα

46. Βάσει των προηγουμένων σκέψεων προτείνω να δοθεί η ακόλουθη απάντηση στα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Το άρθρο 7, παράγραφος 1, στοιχείο α', της οδηγίας 79/7/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Δεκεμβρίου 1978, περί της προοδευτικής εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφαλίσεως, έχει την έννοια ότι επιτρέπει προσωρινώς στα κράτη μέλη να καθορίσουν διαφορετικά, αναλόγως του φύλου, την ηλικία στην οποία οι άνδρες και οι γυναίκες λογίζονται πλέον ανίκανοι προς εργασία λόγω γήρατος σε συνδυασμό με την αξίωση για σύνταξη γήρατος μισθωτών εργαζομένων, εφόσον και στο μέτρο που η εν τω μεταξύ επελθούσα νομοθετική μεταβολή συνιστά στο σύνολό της ένα βήμα προς την κατεύθυνση της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών στον τομέα της κοινωνικής ασφαλίσεως.

2) Το άρθρο 7, παράγραφος 1, στοιχείο α', έχει την έννοια ότι παρέχει τη δυνατότητα στους άνδρες και τις γυναίκες, που τεκμαίρονται πλέον ανίκανοι προς εργασία λόγω γήρατος από το 65ο και το 60ό έτος της ηλικίας τους αντιστοίχως και που από την ηλικία αυτή χάνουν και τα δικαιώματά τους επί παροχών κοινωνικής ασφαλίσεως όπως οι παροχές λόγω ανεργίας, να προβάλλουν από το 60ό έτος της ηλικίας τους ανεπιφύλακτο δικαίωμα επί συντάξεως, το ύψος της οποίας υπολογίζεται κατά διαφορετικό τρόπο

27 — Έτσι, όσον αφορά την άνιση μεταχείριση ως προς τις *περιόδους καταβολής εισφορών*, απόφαση Equal Opportunities Commission (όπ.π., υποσημείωση 15), σκέψεις 16 και 17· το Δικαστήριο στον συλλογισμό του έλαβε υπόψη τόσο την υποχρέωση καταβολής εισφορών όσο και τον υπολογισμό των συντάξεων (βλ. σκέψη 13 της αποφάσεως).

αναλόγως του αν πρόκειται για άνδρα ή για γυναίκα, σε συνάρτηση με την έναρξη του τεκμηρίου ανικανότητος προς εργασία λόγω γήρατος.

3) Ως "ηλικία συνταξιοδοτήσεως" κατά την έννοια της διατάξεως αυτής νοείται το χρονικό σημείο κατά το οποίο γεννάται καταρχήν η αξίωση επί πλήρους συντάξεως· ο εθνικός νομοθέτης έχει στο πλαίσιο αυτό την ευχέρεια να καθορίσει ως "ηλικία συνταξιοδοτήσεως" την ηλικία κατά την οποία ο μισθωτός εργαζόμενος, σύμφωνα με τα εθνικά κριτήρια, τεκμαίρεται πλέον ως ανίκανος προς εργασία λόγω γήρατος και λαμβάνει εισόδημα αναπληρώσεως, το οποίο αποκλείει άλλες παροχές της κοινωνικής ασφαλίσεως που μπορούν επίσης να χαρακτηριστούν ως εισόδημα αναπληρώσεως.»